Principiile pedagogice ale

Liei Oxinoit

The pedagogical principles of

Lia Oxinoit

Inna Hatipova, profesor

universitar interimar,

doctor în studiul artelor,

Departamentul Pian,

Facultatea de Arte Muzicale,

Academia de Muzică, Teatru și Arte

Plastice, Chișinău

ORCID: 0000-0003-2745-7978

CZU: 78.071.4:37.013.2

Rezumat

Articolul prezintă principiile pedagogice ale celebrei profesoare de pian din Republica Moldova Lia Oxinoit, care a adus o mare contribuție la dezvoltarea educației pianistice în rândul copiilor. Experiența vastă de predare la Liceul internat Republican de Muzică „C. Porumbescu” i-a permis să-și elaboreze propriile metode originale de influență educațională și profesională asupra elevilor, având la bază principiile învățământului progresiv și educativ, conștiinciozitatea și dinamismul procesului instructiv-educativ, pregnanța și accesibilitatea materialului muzical studiat. În acest sens, sunt abordate

concertele clasei Liei Oxinoit, se reliefează semnificația lor artistică, în calitate de evenimente de importanță majoră în viața culturală a Chișinăului. Concluzia este că principiile pedagogice ale Liei Oxinoit au constituit temelia succesului muncii ei în scopul educării tinerei generații de pianiști.

Cuvinte-cheie: concertul clasei, repertoriu pedagogic, practică concertistică, repetiție, experiență scenică.

Abstract

The article reveals pedagogical principles of Lia Oxinoit, a renowned piano teacher from the Republic of Moldova who made a great contribution to the children's piano education of the country. A vast teaching experience at the “C. Porumbescu” Republican Boarding Music School in Chișinău allowed her to devise her own original methods of educational and professional influence upon students, based on the principles of progressive and educative teaching, conscientiousness and dynamic behavior of teaching-learning process, lucidity and accessibility of the musical material being studied. From this point of view, L. Oxinoit's concerts of the class are described, with an emphasis on their artistic value and importance in the cultural life of Chișinău. A conclusion is drawn that Lia Oxinoit's pedagogical principles were the foundation of her

successful work in the domain of educating new generations of pianists.

Keywords: concert of the class, pedagogical repertoire, concert practice, rehearsal, stage experience.

Cultura unei țări reprezintă pilonul de bază al identității naționale a unui popor. Fiecare personalitate remarcabilă din domeniul culturii contribuie considerabil în dezvoltarea patrimoniului național și în afirmarea țării pe arena internațională. Sfera artei muzicale din Republica Moldova s-a bucurat de o mulțime de maeștri care și-au dedicat viața și sufletul muzicii.

Distinsa profesoară Lia Oxinoit (26.06.1921-10.10.2003) a fost o personalitate din domeniul artei pianistice, atât pedagogice, cât și interpretative, care a marcat evoluția muzicii academice naționale, a cărei pasiune și dragoste față de muzică, precum și experiența vastă acumulată îi conferă o valoare impresionantă și incontestabilă.

Ținând cont de faptul că munca unui profesor presupune multă energie, rezistență, abnegație și înțelepciune, menționăm că nu oricine este în stare să înfrunte eventualele dificultăți, de aceea doar anumite persoane reușesc pe deplin să-și asume și să realizeze un destin nobil. Lia Oxinoit însă se numără printre

personalitățile eminente care și-au urmat vocația în domeniul pedagogic și asemenea unei torțe arzânde lumina calea elevilor spre cunoaștere. Întotdeauna a manifestat dragoste, tenacitate și dăruire de sine. Datorită valorilor și înaltului profesionalism de care da dovadă, personalitatea Liei Oxinoit este purtată cu multă admirație în memoria și sufletele discipolilor săi, care zilnic răscolesc prin amintiri și aplică sfaturile și îndrumările profesoarei lor în activitatea pe care o desfășoară.

Viața autoarei articolului respectiv a fost marcată de personalitatea Liei Oxinoit începând cu clasa a VI-a și până la absolvirea Școlii-internat Medii Speciale de Muzică „E. Coca” din Chișinău (actualmente, Liceul-internat Republican de Muzică „C. Porumbescu”), în anul 1985. În această instituție, Lia Oxinoit a îndeplinit funcția de șef al Secției Pian în perioada 1989-2001, îndrumând, de asemenea, activitatea colegilor ei mai tineri, care încă nu aveau experiență în domeniul didacticii muzicii.

Primii pași în lumea nemărginită a muzicii i-a făcut sub egida mamei sale, pianista Anna Oxinoit (1898-1977), începătorul dinastiei muzicienilor Oxinoit. Anna Oxinoit era cunoscută în Republica Moldova ca fiind un minunat muzician și un profesor de excepție. Profesorii de pian

ai Liei Oxinoit au fost Lidia Volskaia (Chișinău) și Aurelia Cionca-Pipo (București). În anii 1944-1949 L. Oxinoit și-a făcut studiile superioare la Conservatorul de Stat din Chișinău, în clasa profesorului Alexandru Sokovnin, șef al Departamentului Pian, fiind prima lui absolventă. Astfel, atât Lidia Volskaia, cât și Alexandru Sokovnin au absolvit Conservatorul din Sankt-Petersburg, Lia Oxinoit beneficiind de o educație excepțională, în conformitate cu cele mai înalte standarde interpretative, apropiată de școala pianistică rusă, mai exact, de cea din Sankt-Petersburg. În esență, profesorii reprezintă izvoarele care au dat naștere așa-numitei „școli de pian” a Liei Oxinoit, întrucât tot ceea ce participă la formarea tradițiilor interpretative și a conceptelor pedagogice are rădăcini adânci încă în copilărie. În afară de aceasta, firea Liei Oxinoit și propriile ei viziuni, bineînțeles, au fuzionat cu experiența acumulată de la profesori pe parcursul anilor de studii, întemeind, în rezultat, propriul „templu al didacticii pianului”.

După absolvirea studiilor superioare, Lia Oxinoit începe să lucreze în calitate de maestru de concert la Catedra Canto Academic a Conservatorului de Stat din Chișinău. Colaborarea cu viitorii cântăreți de operă, necesitatea de a descifra creații într-o durată restrânsă de timp și de a

cunoaște un repertoriu amplu, ce includea și lucrări de proporții, i-a oferit posibilitatea de a se familiariza și mai mult cu această branșă a artei vocale interpretative, ceea ce, desigur, a contribuit la perfecționarea abilității de lectură la prima vedere datorită experienței acumulate, dar și la pătrunderea în specificul interpretării vocale, care are tangențe cu emiterea sunetului la pian, astfel încât pianistul deseori tinde să imite sunarea vocii umane. În paralel cu activitatea de maestru de concert, L. Oxinoit a început activitatea pedagogică în calitate de profesoară de pian, după care, în anul 1960, a decis să se dedice în totalitate carierei de profesor de pian anume la Școala-internat Medie Specială de Muzică „E. Coca”.

Ca profesor, Lia Oxinoit a reușit să educe o pleiadă de pianiști care continuă să promoveze și să valorifice conceptele profesoarei lor în activitatea pedagogică și în măiestria corepetiției pe care o desfășoară, la rândul lor, în diferite instituții cu profil muzical, precum sunt Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice – Raisa Bârliba, Margareta Lucațcaia, Larisa Sadovniceaia, Iulia Rivilis; Liceul-internat Republican de Muzică „C. Porumbescu” – Angela Beleaeva, Aurelia Buftac-Simion, Larisa Jar (Drozdinscaia), Natalia Ostașco. Mulți

dintre elevii Liei Oxinoit s-au stabilit și activează peste hotarele țării: Angela Neaga, Larisa Sadovniceaia, Larisa Soboleva, Maria Sumareva (SUA); Alexei Gulenco (Canada); Victoria Spinei (România); Tatiana Știuca, Elena Macagon (Franța); surorile Irina și Svetlana Ianceva (Bulgaria); Irina Bivol (Germania) etc. Faptul că o bună parte dintre oamenii de vază din domeniul artistic al țării, interpreți, compozitori și profesori încredințau educația muzicală a copiilor lor anume Liei Oxinoit vorbește despre notorietatea acumulată de-a lungul timpului și înaltul profesionalism de care da dovadă în cariera sa. Printre aceștia se numără Albina Buzilă, Ludmila Ferroni, Angela Neaga, Irina Stolear, Iulia Rivilis, Viola Josan, Stela Zac și alții. Devenind șefa Secției Pian a Liceului-internat Republican de Muzică „C. Porumbescu”, în anii '90 ai secolului trecut, Lia Oxinoit a muncit pentru descoperirea tinerilor talentați din țara noastră și ascensiunea lor în plan profesional, conferind muzicii pentru pian o importanță deosebită în cultura națională, necunoscută până atunci. Tinerii pianiști captau atenția ascultătorilor, făceau să le vibreze corzile sufletului, impresionându-i în același timp prin sensibilitate, pasiune, sinceritate și libertate în exprimarea emoțiilor și stărilor compozitorului. Deseori, unii dintre ultimii

discipoli ai L. Oxinoit, printre care Elena Macagon, Irina Bivol, Stanislav Jar, Maria Sumareva, Larisa Soboleva, evoluau pe scenele mari din țară, dar și la diverse concursuri naționale și internaționale, unde de cele mai multe ori deveneau laureați. Lia Oxinoit a fost nu doar o profesoară pentru tinerii pianiști, ci și un etalon al profesionalismului, culturii și moralității pentru mulți dintre profesorii din instituțiile cu profil muzical. Aceștia tind să urmeze principiile sale pedagogice, devenind, la rândul lor, exemplu pentru elevii pe care îi educă.

Este de admirat faptul că Lia Oxinoit niciodată nu își alegea viitorii elevi. Ea se ocupa cu fiecare copil care ardea de dorință și curiozitate pentru descoperirea tainelor muzicii, indiferent de aptitudinile și perspectiva prognozată. Fiind o persoană sensibilă și empatică, Lia Oxinoit avea impresionanta capacitate de a „simți” copilul, de a percepe starea lui de moment. Acest lucru conferea mai multă încredere, sinceritate și comprehensiune relației profesor-elev. La orele de specialitate, elevii, într-adevăr, veneau cu plăcere și entuziasm.

Educația muzicală interpretativă profesionistă decurge mult mai eficient și poate prognoza rezultate frumoase, de regulă, atunci când are drept punct de pornire o vârstă cât mai fragedă. Din acest

motiv, Lia Oxinoit prefera să lucreze cu copiii mici din clasele primare, chiar și cu cei de vârstă școlară mică; în felul acesta, punea o temelie durabilă și indispensabilă productivității din următorii ani de studiu. Primii pași în lumea muzicii erau orientați spre emiterea calitativă a sunetului, asimilarea tuturor modalităților de a intra în contact cu claviatura pianului (legato, staccato ș.a.) și, nu în ultimul rând, spre deprinderea de poziționare corectă a mâinilor, evitând tensiunea la nivelul întregului corp. Viziunea pedagogică a L. Oxinoit asupra lucrului cu începătorii corespunde principiilor L. Pancovschi: „Sarcina principală a etapei inițiale de învățare constă în următoarele: 1. Obținerea unei libertăți depline a aparatului pianistic; 2. Deprinderea de a obține un sunet calitativ pe un sprijin bun; 3. Formarea unei poziții firești la fiecare deget individual, cu sprijinul pe vârfurile degetelor și cu un poneu elastic, care trebuie să fie aidoma unei „spirale strânse” [2, p. 4]. Profesoara dobândește cu iscusință ceea ce își propunea. Mai mult decât atât, micuții pianiști evoluau în scenă chiar și cu orchestra. Lia Oxinoit prefera să includă în programul lor concertele lui Georg Friedrich Haendel și ale lui Alec Rowley. Aspectele pedagogice ce țin de educația muzicală incipientă au fost cel mai des abordate de Lia Oxinoit în cadrul

cursurilor de măiestrie, susținute pentru profesorii liceelor și școlilor de muzică din întreaga republică. Seriozitatea pe care o probează profesoara față de orele cu cei mai mici copilași îi determina, la rândul lor, pe aceștia din urmă să-și manifeste responsabilitatea și stăruința. În acest mod, Lia Oxinoit reușea să altoiască cele mai importante calități pentru un viitor muzician: atitudinea serioasă și conștiincioasă față de sarcinile pentru lucrul independent și curiozitatea de a pătrunde în abisurile conținutului unei lucrări muzicale. Lia Oxinoit, de asemenea, urmărea conceptele lui Alfred Cortot cu referire la comportamentul profesorului în primii ani de studiu: „A încuraja și nu a dezamăgi. A nu permite nicicând interpretarea muzicii obscene. A cultiva dragostea mai mult pentru muzică decât pentru pian” [4, p. 227].

O atenție deosebită se acorda alegerii creațiilor din programele elevilor, astfel încât Lia Oxinoit ținea cont de numeroșii factori ce influențează evoluția abilităților tehnice și artistice, urmărind dezvoltarea armonioasă a copiilor săi. Materialul didactic de bază al Liei Oxinoit îl constituiau lucrările remarcabile din moștenirea componistică universală; niciodată nu dădea greș în privința selectării creațiilor, nu-și permitea să propună piese „întâmplătoare” sau

„secundare”, dar în același timp reușea să descopere și să pună în lumină creațiile originale și deosebit de interesante ale unor compozitori contemporani mai puțin cunoscuți la noi. Lia Oxinoit avea o mare atracție pentru cercetarea și dezvăluirea conținutului unor lucrări necunoscute, creând, cu mare iscusință și ingeniozitate, adevărate „tablouri” muzicale. Din repertoriul elevilor Liei Oxinoit niciodată nu lipseau creațiile compozitorilor Frederic Chopin, Robert Schumann, Ferenc Liszt, Serghei Rahmaninov și Aleksandr Scriabin, însă manifesta un interes redus față de compozițiile lui Johannes Brahms, mai exact, acestea nu făceau parte din programele elevilor, cel mai probabil, din motiv că profunzimea conținutului lor și complexitatea limbajului muzical erau încă prea complicate pentru vârsta lor. În pofida vastei sale experiențe profesionale, ce îi oferea posibilitate să aplice aceleași sarcini și metode în studierea unei creații muzicale deja interpretate de promoțiile anterioare, Lia Oxinoit găsea ceva nou pentru elevul care o interpreta la moment, dând astfel un alt suflu lucrării respective. Aprecierea formei era una dintre cerințele obligatorii în procesul descifrării oricărei creații muzicale. Aceasta asigură pătrunderea în structura lucrării, comprehensiunea conținutului acesteia din

punctul de vedere al organizării materialului muzical și, evident, înlesnește memorizarea textului. Modul în care suna fiecare „celulă” din corpul lucrării depindea de gradarea bine gândită a nuanțelor dinamice, astfel încât întreaga compoziție să parcurgă o cale logică a dezvoltării dramatice, culminând în punctul de maximă încordare.

Lia Oxinoit acorda o atenție deosebită pedalizării. De multe ori, îi plăcea să-l citeze pe Anton Rubinștein, care spunea: „Pedala este sufletul pianului” [3, p. 6], ceea ce denotă rolul primordial pe care o are în interpretare, datorită faptului că însuflețește instrumentul. Lia Oxinoit analiza minuțios fiecare moment neclar și menționa în note apăsarea și ridicarea exactă a pedalei. Pentru a stabili concordanța mișcărilor piciorului cu planul omofono-armonic al lucrării, uneori Lia Oxinoit elabora un algoritm al pedalizării. Ea lucra foarte meticulos cu elevii asupra emiterii fiecărei fraze muzicale, îndemnându-i să se asculte cu atenție și să evite suprapunerile armonice inadmisibile. De obicei, propunea câteva modalități de aplicare a pedalei, pentru ca în cele din urmă să fie aleasă cea mai potrivită.

În procesul de lucru asupra compozițiilor muzicale, Lia Oxinoit venea frecvent cu exemple de interpretare ale pianiștilor cu renume mondial, punând la dispoziția

fiecărui elev fonoteca ei impunătoare. Înregistrările audio ale marilor maeștri ai artei pianistice le ofereau elevilor o puternică încărcătură spirituală și îi motivau să atingă noi altitudini în arta interpretativă. Altfel spus, aceste audieri erau un mijloc eficient de extindere a viziunilor și a repertoriului muzical cunoscut de elevi, ce facilitau dezvoltarea acuității percepției sunetelor. Pe lângă aceasta, Lia Oxinoit era proprietara unei biblioteci foarte mari, atât de cărți, cât și de note. În afară de toate aspectele ce țin nemijlocit de interpretare, ea avea grijă de cultura generală a discipolilor săi. Le recomanda cărți atât de specialitate, cât și de beletristică, împrumutându-le pentru o anumită perioadă de timp. Coeficientul de inteligență și unghiul de percepție a lumii se reflectă direct în interpretare, de aceea profesoara își educa elevii și prin lectură. Totdeauna a fost o persoană plină de viață, a cărui chip radia de bunătate, demnitate și noblețe spirituală. Atunci când elevul era bine pregătit pentru lecție, având la dispoziție mult material muzical, Lia Oxinoit, într-adevăr, se detașa de lumea reală și de noțiunea de „timp”, transferându-se în universul muzicii. Așadar, o lecție putea dura câteva ore. Timpul liber de care dispunea, de asemenea, îl consacra elevilor. Pentru Lia Oxinoit nu existau zile libere sau vacanțe,

atâta timp cât cineva dintre elevi avea nevoie de ajutorul și sfaturile ei. Zilele pe care ilustra profesoară le petrecea alături de discipolii săi în clasa de pian erau sărbători. Descoperirea și valorificarea individualității elevului era scopul prioritar al Liei Oxinoit în educarea viitorilor muzicieni, deoarece anume trăsăturile care-l deosebesc de semenii sunt ușor observabile și memorabile. Procesul de studiu era centrat pe formarea și dezvoltarea personalității artistice a elevului, prin acumularea experienței și măiestriei interpretative. Reliefarea calităților specifice elevului era considerată de către Lia Oxinoit una dintre cheile succesului.

Deseori, după audierea întregului program, Lia Oxinoit finaliza lecția cu oferirea câtorva indicații privind interpretarea lucrărilor, după care urmau cuvintele: „Acum e rândul tău să meditezi!”. Această exclamație servea drept imbold spre lucrul independent, stimulând și concentrând capacitățile proprii în realizarea scopului. Gândirea analitică profundă era, în opinia Liei Oxinoit, elementul indispensabil al actului de creație. Gândirea se bazează pe faptul concret, mai exact pe afectivitatea față de acesta. „Concretul” reprezintă, în esență, viața propriu-zisă, dar, în același timp, și viața artistică. Oamenii care izbutesc să transforme textul unei lucrări

muzicale într-un concept, să transmită un mesaj înaintea mereu pe treptele profesionalismului. Lia Oxinoit dezvăluia individualitatea copilului prin identificarea subtilităților imperceptibile din sufletul acestuia, oferindu-i astfel posibilitatea de exprimare a tuturor stărilor sale lăuntrice prin sunetele muzicale. Probabil, revelarea și punerea în valoare a calităților elevului de către profesor îl ajutau pe acesta să se autocunoască și, mai mult decât atât, să se descătușeze din punct de vedere emoțional, atât în scenă, cât și în viața cotidiană. Astfel, în căutarea individualității, Lia Oxinoit contribuia și la dezvoltarea psihoemoțională a personalității fiecărui elev.

Scena este singurul loc care îi oferă artistului oportunitatea de a prezenta rezultatul muncii sale de lungă durată. Doar în prezența publicului este posibilă creația propriu-zisă și schimbul reciproc de energie dintre muzician și ascultător. Spre deosebire de concursuri și examene, concertul este o formă deosebită de evoluare în public, mult mai plăcută datorită lipsei factorilor ce influențează, de regulă, atitudinea și starea interpretului. Tocmai din acest motiv, organizarea concertelor de clasă a devenit o tradiție pe care Lia Oxinoit a păstrat-o cu sfințenie, fiind conștientă de efectul benefic pe care îl au acestea în procesul educativ al

tinerilor muzicieni. În cadrul acestor concerte, fiecare copil are șansa de a cânta în fața publicului larg, alături de toți colegii săi, și de a prezenta în interpretarea sa tot ceea ce a acumulat anterior la orele de specialitate.

Pianistul Gabriel Amiraș relatează despre rolul artistului în scenă: „Am ajuns la etapa finală, interpretarea pe scenă, unde, ca rezultat al tuturor analizelor și pregătirii, interpretul se metamorfozează din „traducător” în „transmițător” – trebuind să fie în stare să radieze către public mesajul lucrării prin toată ființa lui, folosind totalitatea calităților sale înnăscute și dobândite” [1, p. 91].

De fiecare dată, ascultătorii calificau concertele ca fiind „emoționante” și „pline de inspirație”, deoarece în scenă, fiecare elev, de la mic la mare, își exterioriza emoțiile din perspectiva creativității și personalității sale unice. Un puternic flux emoțional era direcționat spre public. Sunetele ce umpleau sala găseau rezonanță în sufletul fiecărui ascultător, care, datorită muzicii, aflau răspuns la multiplele întrebări existențiale, soluții pentru problemele majore, poate chiar intime, alinându-și în acest mod durerile și suferințele.

Fiecare concert era un mare eveniment atât pentru Lia Oxinoit, cât și pentru discipolii ei. Programul concertului era discutat și

planificat cu mult timp înainte. Chiar dacă concertele erau susținute, de regulă, în luna martie, copiii încă în vacanța de vară împrumutau notele lucrărilor selectate și începeau să le învețe cu mult interes, pentru a reuși să dobândească libertatea și maturitatea interpretării, atât de necesare evoluării în cadrul unui concert. Repertoriul, de obicei, avea o tematică specială și era menit să transmită ideile profunde impregnate de compozitori în conținutul lucrărilor muzicale. Publicul, în calitate de receptor al mesajului, deseori era captivat de cele patru balade, patru scherzouri sau 24 de preludii ale lui Frederic Chopin. Nu lipseau din programele concertelor creațiile de virtuozitate ale lui Robert Schumann, Ferenc Liszt și Serghei Rahmaninov. Lia Oxinoit permitea includerea lucrărilor acestor compozitori în repertoriul elevilor mai mari. Lumea ciclurilor pentru copii, precum „Cântece fără cuvinte” de Felix Mendelssohn-Bartholdy, „Album pentru copii” de Piotr Ilici Ceaikovski, „Colțul copiilor” de Claude Debussy, era destinată picilor. Aceste concerte aveau și conotație didactică, astfel încât le ofereau elevilor lecții de demnitate profesională și comportament scenic, îi familiarizau cu diversitatea și volumul repertoriului pianistic. Complexitatea acestor evenimente denotă influența majoră pe

care o au în dezvoltarea tinerilor pianiști, făcându-i să descopere farmecul muzicii și destinul muzicianului.

Așadar, una dintre cele mai eficiente modalități de a dinamiza procesul de învățare la specialitate era, în opinia Liei Oxinoit, desfășurarea anuală a concertelor de clasă în care evoluau toți elevii ei, de la cei care erau abia la început de cale până la cei deja inițiați în lumea muzicii – absolvenții liceului. Concertele de clasă au devenit evenimente de mare însemnătate atât în viața Liceului-internat Republican de Muzică „C. Porumbescu”, cât și în viața culturală a țării.

La baza principiilor pedagogice ale Liei Oxinoit era creativitatea abordării procesului instructiv-educativ, întrunind atât realizările artei pianistice interpretative naționale, cât și universale, precum și propriile observații și concluzii acumulate din vasta experiență pedagogică. Programele elevilor Liei Oxinoit se deosebeau prin diversitatea genurilor și formelor, amploarea stilistică, întotdeauna corespundeau tuturor cerințelor planurilor didactice și programelor de specialitate. În cadrul acestora, un loc aparte îl ocupau lucrările compozitorilor romantici.

Lia Oxinoit a reușit să le ofere tinerelor talente din clasa ei un sol fertil, un mediu propice și o atmosferă optimă pentru

creșterea și dezvoltarea profesională, în scopul atingerii apogeului artei interpretative. Până astăzi, numele Liei Oxinoit dăinuie prin lume datorită absolvenților clasei sale, care, la rândul lor, transmit elevilor testamentul spiritual lăsat de distinsa profesoară și descoperă cu recunoștință de unde își iau începutul propriile concepte profesionale. Lia Oxinoit a avut o mare contribuție în formarea și consolidarea artei pianistice naționale, precum și în prosperarea vieții culturale a republicii.

Bibliografie

1. CONSTANTINESCU, G. De vorbă cu pianistul și profesorul Gabriel Amiraș: rolul interpretului în descifrarea, înțelegerea și tălmăcirea textului muzical. București: Editura Muzicală, 2016.
2. PANCOVSCHI, L. ABCD-ul muzical pentru micii pianiști. Crestomație pentru începători. Chișinău: Pontos, 2014.
3. ГОЛУБОВСКАЯ, Н. Искусство педализации. Москва: Музыка, 1974.
4. КОРТО, А. О фортепианном искусстве. Москва: Музыка, 1965.